

УДК 349.6:630*9(477)

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.5-62.1.25>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ САМОСІЙНИХ ЛІСІВ В УКРАЇНІ: ПРОГАЛИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Лучак І.П., Миленька М.М.

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ
ivan.luchak.24@pnu.edu.ua

У статті розглядається проблема правового врегулювання самосійних лісів – природних насаджень, що виникли на покинутих сільськогосподарських землях. За різними оцінками, площа таких лісів в Україні сягає від 1,5 до 2 млн гектарів, проте їхній правовий статус досі потребує уваги. У статті проаналізовано чинне законодавство і виявлено низку суперечностей, які унеможливають ефективне управління цими екосистемами. Зокрема, Закон 2022 року ввів поняття «самозаліснена ділянка», встановивши мінімальну площу 0,5 га, але не розв'язав питання зміни категорії земель та включення таких територій до лісового фонду. Представлена стаття показує, як правові прогалини перешкоджають Україні виконувати взяті на себе зобов'язання – від Паризької угоди про клімат до Конвенції про біологічне різноманіття. Самосійні ліси мають потенціал стати вагомим внеском у досягнення кліматичних цілей держави, адже вони є природними акумуляторами вуглецю, однак через відсутність їх офіційного визнання цей потенціал не враховується в національній звітності. У статті запропоновано конкретні кроки для усунення законодавчих недоліків: встановлення науково обґрунтованих критеріїв ідентифікації самосійних лісів, створення чіткої процедури їх включення до лісового фонду з урахуванням інтересів власників земель, запровадження спеціального реєстру та системи компенсацій. Представлені результати обґрунтовують потребу в особливому режимі господарювання, який передбачатиме заборону суцільних рубок до досягнення насадженнями 40 років та збереження найцінніших ділянок без втручання. Окремо розглянуто досвід європейських країн та можливості адаптації їхніх підходів до українських реалій. Запропоновано поетапну стратегію реформування законодавства з чітким розподілом відповідальності між державними органами та залученням міжнародного фінансування. *Ключові слова:* самосійні ліси, природне лісовідновлення, Лісовий кодекс України, екологічне право, міжнародні зобов'язання, стале лісокористування, покинуті сільськогосподарські землі, вуглецеві поглиначі, біорізноманіття.

Legal regulation of spontaneous forests in Ukraine: gaps in national legislation and international obligations. Luchak I., Mylenka M.

The article examines the legal regulation of spontaneous forests – natural plantations that have emerged on abandoned agricultural lands. Various estimates indicate that the area of such forests in Ukraine ranges from 1,5 to 2 million hectares, yet their legal status still requires attention. The article analyzes current legislation and identifies a number of contradictions that prevent effective management of these ecosystems. In particular, the 2022 Law introduced the concept of «self-forested plot» establishing a minimum area of 0.5 hectares, but failed to resolve the issue of changing land categories and including such territories in the forest fund. The presented article demonstrates how legal gaps hinder Ukraine's ability to fulfill its commitments – from the Paris Climate Agreement to the Convention on Biological Diversity. Spontaneous forests could make a significant contribution to achieving the state's climate goals, as they serve as natural carbon accumulators, but due to the lack of their official recognition, this potential is not accounted for in national reporting. The article proposes specific steps to eliminate legislative shortcomings: establishing scientifically grounded criteria for identifying spontaneous forests, creating clear procedures for their inclusion in the forest fund while considering landowners' interests, introducing a specialized registry and compensation system. The presented results substantiate the need for a special management regime that would prohibit clear-cutting until plantations reach 40 years of age and preserve the most valuable areas without intervention. The experience of European countries and possibilities for adapting their approaches to Ukrainian realities are examined separately. A phased strategy for legislative reform is proposed with clear distribution of responsibilities among state bodies and involvement of international financing. *Key words:* spontaneous forests, natural reforestation, Forest Code of Ukraine, environmental law, international obligations, sustainable forest management, abandoned agricultural lands, carbon sinks, biodiversity.

Постановка проблеми. Поява самосійних лісів в Україні є результатом природного поновлення деревної рослинності на землях, що втратили сільськогосподарське призначення або раніше не були залісненими [13]. Цей процес відображає соціально-економічні трансформації, які відбулися після 1991 року: скорочення агровиробництва, занепад багатьох сільських територій і поступове виведення з обробітку великої частини орних земель. За даними державної звітності [5], масштаби самозаліснення оцінюються від кількох сотень тисяч до близько

двох мільйонів гектарів, що становить суттєву частку лісового фонду країни. Такі території мають не лише природоохоронне значення: вони формують осередки біорізноманіття, сприяють зв'язності екосистем і виступають ефективними поглиначами вуглецю [12, 13]. Попри їхню екологічну та кліматичну роль, правовий статус самосійних лісів в Україні залишається неврегульованим. Недосконалість законодавчих норм і відсутність системного обліку ускладнюють інтеграцію цих територій у національні стратегії управління земельними й лісовими

ресурсами. Вирішення цієї проблеми потребує створення єдиної системи ідентифікації самосійних лісів та запровадження підходів до їхнього збереження й сталого використання.

Актуальність дослідження. Дослідження правового регулювання і механізмів управління самосійними лісами в Україні має особливу актуальність через сукупність чинників, що формуються у сучасних національних реаліях. По-перше, це зумовлено високою екологічною значущістю таких лісів – вони утворюють природні системи, які беруть участь у стабілізації ґрунтового покриву, уповільненні ерозійних процесів, підтриманні гідрологічного балансу аграрних ландшафтів, збереженні родючості ґрунтів і якості водних ресурсів [13]. По-друге, Україна стикається із зобов'язаннями міжнародного характеру – зокрема через Конвенцію про біологічне різноманіття, Паризьку угоду та європейські директиви у сфері охорони природи – що створює додаткову мотивацію для вдосконалення правового статусу природно сформованих лісових екосистем [13, 12]. Найгостріше постає саме проблема правової невизначеності: відсутність регламентованих механізмів обліку самосійних лісів, охорони та інтегрованого управління суттєво гальмує реалізацію програм з охорони природи та сталого використання земель і лісових ресурсів на державному й регіональному рівнях.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Дослідження безпосередньо корелює з виконанням стратегічних завдань державної політики України у сфері природокористування та екологічної безпеки. Зокрема, воно сприяє імплементації Угоди про асоціацію з ЄС у частині гармонізації екологічного законодавства та приведення його у відповідність до європейських стандартів охорони природи. Наукові результати дослідження мають пряме значення для реалізації Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, що передбачає комплексний підхід до управління всіма типами лісових екосистем. Актуальність роботи посилюється необхідністю досягнення Цілей сталого розвитку ООН, зокрема Цілі 15.2 щодо сталого управління лісами та відновлення деградованих екосистем. Крім того, результати дослідження безпосередньо стосуються виконання зобов'язань України за Паризькою кліматичною угодою щодо скорочення викидів парникових газів через використання потенціалу природних екосистем як вуглецевих резервуарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання виникнення й управління самосійними лісами перебуває у центрі уваги як міжнародних, так і національних науковців, оскільки поєднує екологічні, соціально-економічні та правові аспекти.

Міжнародні порівняльні дослідження, зокрема окремі дослідження демонструють, що після 1990 р. у Карпатському регіоні відбулося масове виведення

із експлуатації сільськогосподарських земель, що спричинило природне заліснення орних земель і пасовищ. Автори підкреслюють роль соціально-економічних чинників у формуванні таких лісів: скорочення населення, зміни форм власності, занепаду аграрного виробництва [11].

У національному контексті українські дослідники розглядають як екологічні, так і юридичні аспекти цього явища. Стойко (2021) визначає самосійні ліси як результат природного лісовідновлення на сільськогосподарських землях і підкреслює їх значення для екологічної стійкості агроландшафтів. Оверковська (2022) аналізує стан правового забезпечення відтворення природних ресурсів, наголошуючи на відсутності законодавчого визначення самосійних лісів та потребі гармонізації екологічного права України з директивами ЄС [6]. До важливих нормативних актів, які формують підходи до ведення лісового господарства, належать Порядок організації охорони і захисту лісів та розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року» [78].

Сучасні міжнародні дослідження, зокрема Melnykovych et al. (2025), акцентують на післявоєнному відновленні лісового сектору України, інтеграції європейських практик сталого управління та підвищенні ролі природного заліснення в екосистемній політиці [12]. У правовій площині Bortnyuk et al. (2025) обґрунтовують необхідність чіткого правового статусу самосійних лісів для забезпечення належної охорони й управління ними [9].

Таким чином, наявні дослідження формують міждисциплінарне підґрунтя для розуміння феномену самосійних лісів і водночас вказують на необхідність подальших робіт, спрямованих на їхню інвентаризацію, юридичну легітимацію та інтеграцію в систему національного природокористування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження відповідає пріоритетам державної політики України у сфері охорони довкілля та сталого природокористування та сприяє виконанню Угоди про асоціацію між Україною та ЄС шляхом гармонізації національного екологічного законодавства з європейськими стандартами охорони природи. Результати роботи мають практичне значення для втілення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року, яка передбачає інтегроване управління всіма типами лісових екосистем, включно із природно сформованими. Дослідження також узгоджується з Ціллю 15.2 Порядку денного ООН до 2030 року щодо сталого управління лісами (United Nations, 2015) та сприяє виконанню Паризької кліматичної угоди (UNFCCC, 2015) через оцінку ролі природних екосистем у скороченні викидів парникових газів [14].

Наукова новизна. На основі аналізу чинного законодавства (Лісовий кодекс України, Земельний кодекс України, Закон «Про охорону навколиш-

нього природного середовища») визначено основні прогалини правового регулювання, що стосуються віднесення самосійних лісів до певних категорій земель і лісових фондів. Розроблено науково обґрунтовану систему критеріїв і класифікаційних ознак, за якими природні насадження можуть бути визнані самосійними лісами, що створює основу для їх офіційної інвентаризації, обліку та інтеграції в єдину державну систему управління лісовими ресурсами.

Крім того, запропоновано етапну модель адаптації правового режиму таких насаджень до вимог екологічного права ЄС – від ідентифікації та кадастрового обліку до включення у стратегії сталого розвитку регіонів. Цей підхід відкриває можливості для практичного використання самосійних лісів у системі кліматичної політики України, зокрема у виконанні зобов'язань за Паризькою угодою (UNFCCC, 2015) та досягненні Цілі 15 Порядку денного сталого розвитку ООН (United Nations, 2015).

Методологічне або загальнонаукове значення.

Результати дослідження мають важливе методологічне значення для розвитку екологічного та земельного права. У межах роботи вперше поєднано положення права сталого природокористування, екологічної економіки та лісівничої науки, що забезпечило формування міждисциплінарного підходу до правового регулювання природного лісовідновлення. Запропоновані наукові положення формують основу для гармонізації національної нормативної бази з європейськими екологічними стандартами, передбаченими Угодою про асоціацію між Україною та ЄС і Стратегією ЄС із біорізноманіття до 2030 року. Розроблені рекомендації можуть бути використані при підготовці змін до Лісового кодексу України та інших підзаконних актів, що регламентують правовий статус природно сформованих лісових насаджень.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх застосування органами державної влади та місцевого самоврядування під час планування заходів з обліку, охорони й відновлення самосійних лісів, а також при розробленні регіональних програм кліматичної та лісової політики.

Викладення основного матеріалу. Лісовий кодекс України визначає правові засади користування, охорони та відтворення лісів, однак не містить окремого визначення поняття «самосійний ліс» і не встановлює процедур його ідентифікації чи включення до лісового фонду. Певний прогрес відбувся із ухваленням Закону № 2321-IX від 20 червня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів», яким запроваджено нове поняття «самозаліснена ділянка» – земельна ділянка будь-якої категорії (крім лісгосподарських земель і природоохоронних територій) площею понад 0,5 га, вкрита природною лісовою рослинністю [2, 3]. Ця норма створює підґрунтя для

узгодження режиму землекористування між аграрним і лісовим секторами, що відповідає підходам FAO та UNECE до раціонального використання земель усіх категорій [10, 14].

Прийняті зміни від 20 червня 2022 р. встановили порядок внесення відомостей про самозаліснені землі до Державного земельного кадастру, що створює юридичні передумови для інтеграції природно сформованих лісових екосистем у національну систему управління природними ресурсами [3].

Водночас чинна редакція Лісового кодексу продовжує визначати склад лісового фонду лише як сукупність лісових ділянок і нелісових земель, наданих для потреб лісового господарства [2]. Це породжує колізії із Земельним кодексом України, який класифікує землі за цільовим призначенням і не передбачає гнучкої процедури зміни статусу сільськогосподарських угідь, що природно заліснилися [1]. Як наслідок, значна частина самосійних лісів юридично залишається у складі земель сільськогосподарського призначення, що не відповідає їх фактичному екологічному стану [7, 13].

Подібна невизначеність простежується і в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля», який не враховує особливості самосійних лісів як природних біотопів із високою екологічною цінністю. Відсутність спеціальних положень унеможливорює належну оцінку потенційного впливу господарської діяльності на такі ділянки під час розроблення інфраструктурних чи агропромислових проєктів.

Правові прогалини стають особливо помітними у світлі міжнародних зобов'язань України. Зокрема, відповідно до Конвенції про біологічне різноманіття (1994) держава має забезпечити охорону біорізноманіття *in situ*, що охоплює й природно заліснені території як елементи національної екомережі. У контексті Паризької кліматичної угоди (UNFCCC, 2015) Україна задекларувала скорочення викидів парникових газів на 40 % до 2030 р., однак внесок самосійних лісів у депонування вуглецю наразі не враховується в офіційному національному звіті. Водночас самосійні ліси є потенційно важливим інструментом досягнення Цілі 15.2 Порядку денного ООН-2030 щодо сталого управління лісами та відновлення деградованих екосистем.

Неврегульованість статусу самосійних лісів також ускладнює виконання природоохоронних директив ЄС – Директиви 92/43/ЄЕС «Про збереження природних оселищ та дикої флори і фауни» та Директиви 2009/147/ЄС «Про збереження диких птахів». За умови їх правового визнання такі ліси могли б бути інтегровані до мережі Natura 2000, що сприяло б охороні місцевих оселищ та міграційних коридорів.

Отже, чинна нормативна база залишається фрагментарною та суперечливою: відсутні єдині критерії ідентифікації самосійних лісів, не встановлено процедури зміни категорії земель, а колізії між земель-

ним і лісовим законодавством створюють «правовий вакуум». Це ускладнює реалізацію політики сталого природокористування та гальмує інтеграцію України в європейську екологічну систему управління.

Для подолання наявних суперечностей запропоновано доповнити Лісовий кодекс України окремою статтею, яка визначатиме самосійний ліс як лісове насадження природного походження, що виникло без цілеспрямованої діяльності людини на землях поза межами лісового фонду. Необхідно також встановити науково обґрунтовані критерії для віднесення насаджень до цієї категорії: мінімальна площа – 0,1 га, висота деревостану не менше 5 м, проективне покриття крон – понад 10 %, вік насаджень – не менше 10 років, відсутність ознак штучного створення таких насаджень.

Подальша регламентація має передбачати процедуру включення таких ділянок до лісового фонду через триетапний процес: 1) виявлення й попередню ідентифікацію (з участю місцевих органів, власників та громадськості), 2) фахове таксаційне обстеження та екологічну оцінку, громадське обговорення, 3) прийняття рішення уповноваженим органом державної влади. Запровадження відкритого Реєстру самосійних лісів у структурі Державного земельного кадастру дозволить забезпечити їх моніторинг, статистичний облік і взаємодію з міжнародними базами даних (FAO, 2020; UNEP, 2022).

Для стимулювання власників земель до збереження природно заліснених ділянок доцільно впровадити систему екосистемних платежів і компенсацій, аналогічну до механізмів Payments for Ecosystem Services (PES), що застосовуються в країнах ЄС. Окрім відшкодування втрат від вилучення ділянки з агровиробництва, такі інструменти повинні передбачати фінансування з державного фонду охорони навколишнього середовища та міжнародних програм, зокрема LIFE+, Horizon Europe і Green Deal.

Комплексне реформування потребує створення спеціалізованого підрозділу в структурі Державного агентства лісових ресурсів України, який би координував облік, моніторинг і контроль за дотриманням режиму охорони самосійних лісів, а також розробляв методичні рекомендації й навчальні програми. Розвиток інституційної спроможності має відбуватися у тісній взаємодії з міжнародними організаціями, такими як FAO, UNECE та EU Forest Strategy Platform.

Головні висновки. Самосійні ліси – природний національний потенціал – як у контексті реалізації кліматичної політики, так і для підтримання екологічної стійкості екосистем. Вони виконують функції природних поглиначів вуглецю, регулюють гідрологічний баланс, сприяють підтриманню біорізноманіття та забезпечують адаптацію екосистем до кліматичних змін (FAO, 2020; UNECE, 2021). Попри це, їхній внесок у виконання національних та міжнародних екологічних зобов'язань залишається недостатньо реалізованим через відсутність чіткого правового статусу і сформованої системи управління. Аналіз чинного законодавства показує, що наявна нормативна база не забезпечує комплексного підходу до ідентифікації, обліку та охорони природно сформованих лісів.

Необхідним напрямом удосконалення державної політики є законодавче визначення поняття й особливостей управління самосійними лісами, створення прозорих процедур їх виявлення, інвентаризації та включення до складу лісового фонду, а також розроблення економічних механізмів стимулювання їхнього збереження. Важливим завданням є гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами сталого лісостористування (European Commission, 2020). Усунення наявних правових прогалин сприятиме ефективнішому виконанню міжнародних зобов'язань України, передбачених Паризькою кліматичною угодою (UNFCCC, 2015), Конвенцією про біологічне різноманіття та Порядком денним ООН до 2030 року, а також забезпечить підвищення екологічної стабільності, кліматичної стійкості та ресурсної спроможності лісових екосистем держави.

Перспективи використання результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення правового регулювання самосійних лісів, створення процедур їх обліку та включення до лісового фонду, а також для розробки економічних механізмів стимулювання їх збереження. Запропоновані рекомендації можуть інтегруватися у державну політику управління лісовими й земельними ресурсами, забезпечуючи виконання міжнародних зобов'язань України щодо кліматичної стабільності та цілей сталого розвитку. Крім того, результати дослідження можуть слугувати методологічною базою для наукових розробок і підвищення компетентності фахівців у сфері екологічного права та лісового господарства.

Література

1. Верховна Рада України. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
2. Верховна Рада України. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>
3. Верховна Рада України. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів: Закон України від 20.06.2022 № 2321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2321-20>
4. Верховна Рада України. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>

5. Державне агентство лісових ресурсів України. Звіт про стан лісів в Україні, 2022 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://forest.gov.ua>
6. Оверковська Т. І. Правове регулювання відтворення природних ресурсів. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 112-118.
7. Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80>
8. Про затвердження Порядку організації охорони і захисту лісів : постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2022 р. № 612 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2022-%D0%BF>
9. Bortnyk N., Nesterenko A., Dubova K., Lomzhets Y., Parpan U. Administrative and Legal Framework for Forest Protection in Ukraine. *The Grassroots Journal of Natural Resources*. 2025. Vol. 8, No. 2. P. 932-950. DOI: 10.33002/nr2581.6853.080243
10. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). *Global Forest Resources Assessment 2020*. Rome: FAO, 2020. DOI: 10.4060/ca9825en
11. Kuemmerle T., Hostert P., Radeloff V. C., Perzanowski K., Kruhlov I., et al. Cross-border Comparison of Post-socialist Farmland Abandonment and Forest Regrowth in the Carpathians. *Ecosystems*. 2008. Vol. 11, No. 4. P. 614–628. DOI: 10.1007/s10021-008-9138-x
12. Melnykovych M., Soloviy I., Kravets P., Khan Y., Yaroshchuk R., Keeton W. S., Garcia C. A. Pathways for Ukraine's Post-war Nature Recovery: Focus on Forest Socio-ecological Systems. *Ambio*. 2025. DOI: 10.1007/s13280-025-02263-0
13. Stoiko N. Research on the Phenomenon of Self-Afforestation of Agricultural Lands in Ukraine. *GIS Odyssey Journal*. 2021. Vol. 1, No. 2. P. 139-149. DOI: 10.57599/gisoj.2021.1.2.139
14. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). *Guidelines on Sustainable Forest Management in the ECE Region*. Geneva: United Nations, 2021. URL: <https://unece.org/forests/publications>

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 15.12.2025